Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis 5-*2008, 265-271*

УДК 271.1-29
271.2-36
811.13.1

Ружица Бајић
Институт за српски језик САНУ, Београд - Србија

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК У *ОХРИДСКОМ ПРОЛОГУ* СВ. ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

Апстракт: *У раду је приказано присуство црквенословенског језика у једном од најчитанијих дела св. Николаја Велимировића, издвајањем како делова текста на овом језику, тако и мноштва црквенословенизама, а потом и указивањем на неке утицаје црквенословенског на граматику савременог српског језика. На крају се разматра и могућност неких облика учења црквенословенског језика свакодневним, редовним читањем овог дела.*

Кључне речи: *Охридски пролог, текст, црквенословенизам, граматика, читање.*

Шта је "Охридски пролог"?

Најбољи одговор на ово питање дао је сам свети владика Николај након што је завршио ову српску верску читанку, у *Поговору* првог (и последњег - издање манастира *Лелића*, у коме су и мошти св. Николаја, в. Велимировић 2007) издања овог дела (завршеног 1928. године). Ту он објашњава и његов настанак и назив. Овај пролог назвао је св. владика *охридским* не само зато што га је писао у Охриду, у време када је био тамошњи епископ, него првенствено зато да би и у називу направио разлику у односу према словенском *Прологу*, који је, у ствари, св. Николај превео на савремени српски језик и допунио поучним садржајима и житијима светих скончалих последњих 200 година (Велимировић 2007: 969-970). Поред кратких житија светих, за сваки дан у години владика је написао и лирску песму и следеће поучне садржаје: расуђивање, созерцање и беседа. Песме су написане у рими и певљиве, описују неки догађај из живота Светога, његово страдање и сл. Многе од њих певају се и на св. литургији, пре св. причешћа верника и веома су популарне међу верујућима. *Расуђивање* најчешће садржи неки поучан детаљ из живота Светога који се празнује тога дана или неке детаље из Светог Предања који су у вези са догађајем који се слави тога (или тих) дана. *Созерцање* је упућивање на размишљање и созерцавање најпре истина из Светог писма, а затим и размишљања како те истине могу да се примене на наш живот и нас саме. *Беседа* је поучно објашњење неког дела из Светог Писма чији цитат стоји на њеном почетку. Завршава се увек кратком молитвом: *Теби слава и хвала вавек. Амин.*

Као такав, *Охридски пролог*, као и други пролози и синаксари, заиста представља "увод у дубоки и дивни систем Науке Хришћанске" (Велимировић 2007: 969). Веома је користан данашњем српском народу и због њему приступачног језика. Чита се свакодневно у свим манастирима и многим верујућим породицама, а житија

из њега читају се и на једном од телевизијских канала и штампају се у неким дневним новинама. Појављује се у издањима разних издавачких кућа (постоји чак и цепно издање Рашко-призренске епархије - 12 малих књига), а његови делови узимају се и штампају и у неким другим, засебним публикацијама (издвајају се, тако, само *житија* или, на пример - само *беседе*).

Црквенословенски језик у *Охридском прологу*

Најпре треба да подсетимо да у време када је писан *Охридски пролог,* богослужење у Српској Православној Цркви било је искључиво на црквенословенском језику. Из тог разлога св. Николај и није преводио неке делове богослужбених текстова. Историја српског језика сведочи о томе да се дуго користио један језик као језик богослужења и књижевности, док је, истовремено, постојао и други, народни језик, понекад називан само другим, тзв. "нижим стилом". Ова два језика користила су се често и комбиновано у разним текстовима, што говори о томе да их нису сматрали различитим језицима у то време. Примањем рускоцрквенословенског језика за богослужбени језик с једне и кодификовањем савременог српског језика на дијалекатској основи с друге стране, повећао се јаз у разумевању богослужења. Но, у време писања *Охридског пролога* он је био још увек мањи него данас (истраживања су показала да и данас овај јаз није нарочито велики, в. Бајић 2007: 346-349). Све ово говори о томе да црквенословенски језик није у потпуности страни језик за просечно образованог говорника савременог српског језика. Но, свакако да ће бити велика разлика у разумевању код верујућег и неверујућег читаоца *Охридског пролога,* јер су за ово разумевање веома битни присуство на богослужењима и читање Светог Писма, што ови други углавном не упражњавају.

При анализи, служили смо се издањем Српске Патријаршије (Велимировић 1999), али смо у неким случајевима поредили и са истим текстовима из неких других издања (Велимировић 1961, Велимировић 2001а, Велимировић 2001б и Велимировић 2007), као и са текстовима из електронске верзије нађене на сајту www.svetosavlje.org. Приметили смо велике графемске разлике у текстовима на црквенословенском језику, присутне свакако због проблема недостатка одговарајућих фонтова који су различити издавачи решавали на различит начин. У нашој анализи морамо занемарити ову чињеницу (она би отворила нову тему) и користити се првим наведеним издањем (Велимировић 1999) при навођењу цитата, иако свесни у њему постојећих грешака. Одлучили смо се за ово издање због фуснота које су њему штампане, а садрже корисне информације (у другим издањима којима смо се служили, из нама непознатих разлога - оне не постоје; изузетак је једино старије издање Српске Патријаршије које због тадашњих друштвено-политичких прилика и односа друштва и државе према св. Николају Велимировићу има другачији назив, в. Велимировић 1961).

Напомињемо да је, услед дугог коришћења српскословенског језика у нашој средини одувек било присутно мешање овог језика са руско(црквено)словенским (терминологија је такође неуједначена), прихваћеним тек 1730. године. Свакако да је оно присутно и у *Охридском прологу*. Разлику је тешко прецизирати, те на томе нисмо ни настојали, нарочито зато што је циљ нашег рада други. И други истраживачи у сличним радовима указују на ову тешкоћу (в. нпр. Јовановић 1985: 218). Осим тога, анализирањем разлика између данашњег црквенословенског језика у Срба и истог у Руса, утврђено је да је дошло до србизирања руско(црквено)словенског језика, те да

Срби имају, у ствари, српску редакцију рускословенског језика, коју зову црквенословенским језиком (в. Ранковић 2006, 304).

Текстови на црквенословенском језику

Анализом је утврђено да у *Охридском прологу* нема ниједан цео параграф на црквенословенском језику, али забележена је употреба овог језика у реченичним или синтагматским целинама у сваком месецу по неколико пута. Конкретно, овај језик коришћен је у:

1. Цитирању литургијских текстова и возгласа: *Твоја од Твојих* (2. јануар, беседа); *Свјат, Свјат, Свјат Господ Саваот* (9. мај, житије; 12. и 17. август, беседа; 21. октобар, житије); *Вонмемъ! Станемъ добрїї, станемъ со страхомъ! ... Свјат, Свјат, Свјат Господ Саваотъ исполнъ небо и земля славы твојеја!* (8. новембар, житије); *Единъ святъ, единъ Господъ Іисусъ Хрїстосъ, во славу Бога Отца, аминь* (19. децембар, расуђивање); *Свјатый Боже, свјатый крјепкій, свјатый безсмертный, помилуй нас* (1. новембар, беседа, где је наведен само први део цитата; 20. новембар, житије и 12. јул, житије у коме се помиње јерес Севирова, те је овај цитат са додатком *распнийся за ни*, како су говорили припадници ове јереси, тврдећи да је Божанство у Христу пострадало); *Миръ всїмъ* (27. јануар, житије); *Господи, помилуј* (9. јануар, житије и 8. мај, песма); *Царю небесный, Утїшителю, Душе истины - пріиди!* (17. мај, беседа).

2. Цитирању библијских текстова, новозаветних и старозаветних (најчешће псаламских): *И Слово плоть бысть* (27. август, беседа); *Хлебь нашъ насущный даждь намъ!* (17. мај, беседа); *Не до конца прогнївается* (5. август, расуђивање); *Бысть глаголъ Божій Јоанну* (7. јануар, беседа); *Кто растлитъ храмъ Божій, того ратлитъ Богъ* (21. април, расуђивање); *Многи скорби* праведнику (3. април, расуђивање); *Блажени чисти сердцемъ* (8. јануар, расуђивање); *Иго мое благо и бремя мое легко есть* (13. март, расуђивање); *Всјакое диханіе да хвалит Господа* (13. фебруар, житије); *Закон твой посредъ чрева моего* (16. март, расуђивање); *Послушливъ быль даже до смерти* (16. јануар, расуђивање); *Всякое зелїе снїдное въ пищу дахь вамъ* (24. мај, расуђивање); *Азъ есмъ свїтъ мїру* (17. јул, расуђивање); *Яко призрї на смиренїе раби своея* (14. јун, беседа); *Блажени плачушчи* (22. јул, расуђивање); *Блажени непорочніи въ пути* (20. јун, житије); *Разумїхъ дїла твоя, Господи, и ужасохся!* (3. јун, расуђивање); *Словомъ Господнимь небеса утвердишася* и *вино веселитъ сердце человїка* (4. септембар, беседа).

3. Цитирању других молитава и делова светотајинских и осталих богослужења: *Въ руки Твои, Господи предаю духъ мой* (4. јануар, житије); *Христос воскресе* (18. април, 22. јул, 3. октобар - у житијима, а на последњем месту и са одговором: *Ваистину воскресе*); *Печат дара Духа Свјатаго* (23. мај, беседа); *Богородице Дјево радујсја* (9. јун, житије); *Честнїйшую ... Славнїйшую* (11. јун, песма); *раби блази и вїрни, добри же дїлателїе винограда Господня* (30. август, житије); *законовъ церковныхъ великое утвержденїе* (3. септембар, житије); *Во имја Оца и Сина и Свјатаго Духа* (15. септембар, житије); *Господи Боже нашъ вонми, посїти и благослови храмъ сей* (28. октобар, житије); *Величая величаю тя, Господи* (13. децембар, житије); *И даждъ намъ Владыко на сонъ грядушымъ покой тїла и души* (24. децембар, у фусноти на крају житија); *Помјани мја ... Помјани мја* (26. фебруар, песма); *Помјани мја Господи во царствіи твоемъ* (23. септембар, житије).

4. Навођењу разних назива, најчешће богослужбених песама и молитава, али

и књига, делова храма или манастирског комплекса и др.: *Достойно есть* (11. јун, 13. јул, 8. август, 16. децембар - житија) или скраћено *Достойно* (1. октобар, расуђивање и 16. децембар, житије); *Господи и Владико живота мојего* (28. јануар, житије); *Иже херувими* и *Вечери Твоея Тайныя* (21. фебруар, житије); *Честнїйшую* (11. јун, житије); *Свїте тихїй* (16. јул, житије); *Житіѣ свѣтыхъ* (20. април, фуснота на крају житија); *Святая Святыхъ* (21. новембар, житије); *Атонскій Патерикъ* (14. септембар, фуснота на крају житија); *Дјева днес* (1. октобар, житије); *О Тебї радуется* и *О Тебе радуетсја* (1. октобар, расуђивање); *Святіе южныхъ Славянъ* (24. јун, фуснота на крају житија).

Као добар познавалац црквенословенског језика, св. владика често у истој реченици прелази са савременог српског на овај језик и обратно: *Такав је Господ - дуготрпељив и много милостив и не до конца прогнївается* (5. август, расуђивање); *Твоја од Твојих, Теби приносимо* (2. јануар, беседа); *Христос воскресе из мртвих* (18. април, житије); *Господ [га] ... упокојио у царству Свом као свог раба вїрнаго* (18. јануар, житије); *Буде изабран за архиепископа "всеја сербскија и поморскија земљи"* (11. мај, житије); *Беше подигнут храм во имја св. Созонта* (7. септембар, житије) и др.

Лексика

Кад је у питању лексика, црквенословенски облици речи у потпуности су присутни у сегментима ономастикона, па тако имамо делове агиоантропонима на црквенословенском језику: *Ветхи* (26. јануар), *Втори* (8. фебруар), *Узорешителница* (16. април, 22. децембар), *Ветхопешченик* (19. април), *Многоболезнени* (7. август), *Начертани* (11. октобар, 27. децембар), *Трудољубиви* (8. мај, 16. октобар), *Покајаније* (26. новембар), *Сиропитатељ* (31. децембар), *Столпник* (26. новембар, 11. децембар, 14. фебруар, 11. јануар, 18. март, 24. мај, 2, 4, 9. јул, 5, 31. август, 1. септембар, 15. октобар, 7. новембар). За неке од ових делова агиоантропонима и не користи се друга реч, тј. реч на савременом српском језику. За друге се, пак, користи, али св. владика ипак бира црквенословенску варијанту. Исти је случај са неким деловима еортонима, као што су *Рождество* (24, 25, 28. и 31. децембар, 12. април, 3. и 8. септембар, 18. јануар, 2. фебруар, 17. август, *Обретеније* (24. фебруар, 25. мај, 6. јул) и *Успеније* (12. март, 29. април, 25. јул, 15, 17. и 31. август, 26. септембар, 4. октобар). Данас су, наиме, далеко уобичајеније у употреби варијанте *Рођење*, *Обретење* и *Успење*. Слично је и са многим другим именицама које св. Николај често употребљава у црквенословенском облику (иако користи истовремено и савремене српске варијанте ових речи): *бденије, благоуханије, псалмопјеније, спасеније, знаменије, терпјеније, страданије, пјеније, молчаније, послушаније, добротољубије, славословије, благочиније, злословије, Евангелије, воздајаније.*

Са истим овим суфиксом су и неки црквенословенизми који су се управо у том облику и задржали у савременом српском језику. Другим речима, денотат, као "одговарајући сегмент ванјезичког свијета" (Згуста 1991: 38) изражава се у савременом српском језику црквенословенском формом. Такве су следеће речи: *зловерије, богомислије, чревоугодије, смиреномудрије, безмолвије, нечестије, подобије, писаније.* Свакако да овде не спадају само речи са овим суфиксом. Ту су и неке друге, присутне у *Охридском прологу*, као на пример: *ополчити, возљубљен, преластити (се), благоволети, женонеистовство, звероподобан, сумашедши, благообразан, богодухновен, изрјадни, истјазавати, подвигоположник, сожителница, чудодејствовати, лицезверан, благоразуман, торжество,*

преисподња, *благоухани*, *ангеловидни*, *преподобни*, *бесребреник*, *равноапостолни*, *благочин*, *соприсносушни*, *јединопрестолни*, *обнишчати*, *благовони* и др. Сматрамо да за све ове речи нема адекватног преводног еквивалента у савременом српском језику, бар не једночланог. Неке од ових црквенословенизама сам св. владика наглашава као једине који одговарају грчком оригиналу (нпр. *смиреномудрије* - 11. јул, беседа). Некада, пак, користи реч на црквенословенском као приближнију ономе што жели да објасни (*осязаніе* - 29. новембар, беседа; *трезвеніе и вниманіе* - 13. јул, беседа).

Граматика

Утицај граматике црквенословенског језика у *Охридском прологу* видан је кроз:

1. употребу другачијег падежа, по правилима црквенословенског, а не савременог српског језика. Као најчешћи пример овде имамо вокатив, на многим местима коришћен за речи *Господ (Господи)* и *братија (братије)*. Употреба других падежа, различитих од оних у савременом српском језику, најчешћа је у песмама: *из усти* (13. јун); *међ ангели* (29. септембар); *на коленах* (5. октобар); *на небеси* (14. и 24. децембар; 20. фебруар; 20. јун; 16. и 27. јул; 10. август; 3. септембар);
2. употребу партиципских облика: ...на Тавору јавио [се] ученицима са давно *отшедшим* из овога света Мојсејем и Илијом (19. април, беседа); О Господе Исусе, *пострадавши* нас ради и нашега спасења ради, помилуј нас (19. септембар, беседа); Само су ... људи ... част, *припадајућу* Богу .... пренели на ђаволе (18. јануар, расуђивање); апостоли рукополагаху своје ученике за епископе, и то неке од њих ... као мисионаре *путујуће* по разним местима (19. фебруар, житије) и др.

Читање

У модерној психолингвистици и методици наставе истиче се све више значај читања у учењу језика. Општи закључак је да је читање "првенствено обогаћивање менталног садржаја дугорочне меморије ... тј. обогаћивање ... општег знања" (Марковић 2003: 131). Експериментална истраживања показала су и то да је један од највећих позитивних ефеката читања обогаћивање речника (Day - Bamford 1998: 34). Свакако да је ситуација у вези са црквенословенским језиком који није језик свакодневне комуникације као језици на којима су вршена ова истраживања, специфична. Но, позитиван ефекат читања на учење овог језика несумњиво је присутан. О томе нам нарочито могу посведочити монаси, монахиње и остали који познају релативно добро овај језик, а нису га учили у школама, него су њиме овладали управо захваљујући његовом свакодневном коришћењу, тј. читању.

У српској говорној средини школско учење црквенословенског језика ограничено је на учење у богословијама и богословским факултетима. Осталима који желе да овладају овим језиком остаје да се сами потруде у томе. Свакодневно и дугогодишње читање *Охридског пролога*, испуњеног елементима црквенословенског језика које смо покушали да прикажемо (не у целини, јер би то захтевало рад већег обима) - свакако ће бити од велике помоћи. Поред тога, оно може помоћи и у обогаћивању савременог српског језика и неговању и очувању његовог, да тако кажемо, православног религиозног стила, умногоме заснованог на црквенословенском језику.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бајић 2007 - Р. Бајић, *Богослужбени језик у Српској православној цркви: прошлост, савремено стање, перспективе.* Београд, 2007.

Велимировић 1961 - Н. Велимировић, *Житија Светих*. Београд, 1961.

Велимировић 1999 - Н. Велимировић, *Охридски пролог*. Београд, 1999.

Велимировић 2001а - Н. Велимировић, *Охридски пролог*. Шабац, 2001.

Велимировић 2001б - Н. Велимировић, *Охридски пролог*. Линц, 2001.

Велимировић 2007 - Н. Велимировић, *Охридски пролог*. Манастир Лелић, 2007.

Day - Bamford 1998 - Day, R. R. and J. Bamford, *Extensive Reading in the Second Language Classroom.* Cambridge, 1998.

Дьяченко 2007 - Г. Дьяченко, *Полный церковно-славѐнскій словарь*. Москва, 2007.

Згуста 1991 - Л. Згуста, *Приручник лексикографије*. Сарајево, 1991.

Јовановић 1985 - Г. Јовановић, *Функција "славенизама" у "Мемоарима" проте Матије Ненадовића*. Научни састанак слависта у Вукове дане 15, Београд, 1985, 217-221.

Марковић 2003 - Ј. Марковић, *Развијање вештине читања у настави енглеског језика на различитим нивоима учења.* Београд, 2003. Магистарски рад.

Ранковић 2006 - З. Ранковић, *Напомене о црквенословенском језику у Срба*. Црквене студије, 3, Ниш 2006, 299-305.

Ружица Баич

ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК В КНИГЕ *ОХРИДСКИЙ ПРОЛОГ* СВ. ВЛАДЫКИ НИКОЛАЯ ВЕЛИМИРОВИЧА

В предлагаемой работе рассматривается присутствие церковнославянского языка в современном сербском языке через исследование одной из самых авторитетных и наиболее популярных книг духовной литературы среди верующих сербов - книги новоявленного сербского Святого владыки Николая Велимировича. В этом произведении, которое сегодня в Сербии читают ежедневно даже на некоторых каналах телевидения и печатают в журналах - наличествуют не только церковнославянизмы, но и отдельные предложения церковнославянского языка. В работе рассматриваеся и ежедневное чтение *Охридского пролога* и как способ изучения церковнославянского языка у сербов, имея в виду ограниченное его присутствие в сербских школах (только в учебных планах духовных семинарий и богословских факультетов).

